

ZBIVANJA

STUDENTSKE DEMONSTRACIJE '68. i '91.

Studentske demonstracije '91. gotovo po pravilu se dovode u vezu sa studentskim pokretom '68, mada su razlike između ova dva događaja bitne, i kad je reč o njihovim spoljašnjim simbolima i kad je reč o njihovim unutrašnjim karakteristikama. Zašto? Naravno, ne samo zato što su i jedne i druge demonstracije bile studentske. Sličnosti koje postoje između njih leže na jednoj znatno dubljoj ravni – *moralno-etičkoj*, čiji je sastavni deo, uvek, i sfera motivacije. I jedne i druge bile su prožete duhom Velikog Odbijanja represije i nasilja u osnovi kojeg je težnja za uspravljanjem, patos slobode. Zbog ovog jakog etičkog naboja, svaki veći revolt, makar on bio i potisnut, ostaje u kolektivnom pamćenju kao radikalna potencija izlučena iz kolotečine svakodnevlja – „uspomena na slobodu” koja može napustiti područje svesnog, ali ne može iščeznuti — ona se u tom slučaju samo premešta u svet nesvesnog. Dokaz za ovu tvrdnju je upravo to što je studentska 91. aktivirala uspomenu na 68. Sličnosti, međutim, ovde ne prestaju. Naime, i 68. je, budući da je značila pokušaj konstitucije jednog samostalnog političkog subjekta koji prema oficijelnoj vlasti nastupa kritički, predstavljala bitan impuls ka taktičkoj pluralizaciji političke scene. Zalaganje za slobodu sredstava informisanja, uz šta nužno idu pohvale dignitetu individualiteta i radikalni antitotalitaristički diskurs, takođe su zajednički imenitelj. Tu je „solidarni um” – osećanje zajedničke pripadnosti jednoj oposebljenoj grupi: solidarnost se ovde koreni ne samo u generacijskom kodu već i u jednoj zajedničkoj opštoj vrednosnoj perspektivi. I najzad, gibanja o kojima je reč, obeležena su visokim stepenom spontanosti odnosno samoorganizacije i otuda autonomnošću, fragmentarnošću i decentralizovanošću pobune koja dovodi u pitanje neke forme tradicionalne prakse – podvrgavanje akcija direktivama koje dolaze „spolja”, „odozgo” iz jednog ili više centara političke moći. Usled samoutemeljenja grupe, nužno se kreiraju i reprodukuju specifični unutargrupni oblici komunikacija – verbalni (slogani, skandiranja, pesme) i neverbalni (transparenti, bedževi, gestikulacije, simboli, itd.).

Osnovne razlike između 68. i 91. pojavljuju se na nivou opšte vrednosne perspektive.

Kad je reč o ideološkom kodu, 68. je manje-više bila *jednodimenzionalna* u tom smislu da je njen *spiritus movens* bila ideologija levice ili, još preciznije, 68. je bila kritika levice (tradicionalne, dogmatske, korumpirane, birokratske i slično) sa stanovišta „nove levice”, dakle, unutarleva kritika levice. Stoga je data kritika, ma koliko da je radikalna bila, imala jedno bitno ograničenje koje je, uzme li se u obzir tadašnji kontekst, i svetski i domaći, bilo u dobroj meri razumljivo: Istok, uzet ne kao geografski već kao ideološki pojam, bio je još toliko moćan i čvrst da su mu i oni koji su bili svesni velikih slabosti u njegovoj reprodukciji proricali dugu budućnost, neki čak i neuništivost; s

druge strane, Zapad je bio pod idejnom dominacijom levih partija, pre svega socijaldemokratske i socijalističke orijentacije, što se posmatralo kao svedočanstvo ne samo o tome da leve ideje imaju svoje objektivno-istorijsko utemeljenje, već i kao indicija da se komunistički ideal pravednog društva može ostvariti pomoću jedne alternativne strategije koja bi svoje biće zasnivala na kritici oportunističkog reformizma socijaldemokratije, s jedne strane, i, s druge strane, etatističkog socijalizma u kojem su birokratizovane vladajuće elite „izdale revoluciju“, smeštajući se u ugodnost otuđenja i sigurnost totalitarne opštosti koja je blokirala samoinicijativu masa, tj. proces njihovog samoosvešćivanja i razotuđivanja.

Ovaj istorijski optimizam dolazio je od još nepomućene vere u to da je sa izvornim revolucionarnim konceptima: demokratija sovjeta, integralno samoupravljanje, odumiranje države, nesvojina, nerobna proizvodnja itd. sve u redu – jedini problem, smatralo se, bio je u tome što su se na putu njihove realizacije našle prepreke koje su postavili kolaboracionistički i kompromiserski duh socijaldemokratije ili pak represivna logika političkog establišmenta u zemljama koje su, po samorazumevanju, bile socijalističke. Stoga, u to vreme, glavna meta kritike postaje raskorak između normativnog i stvarnog, dakle, reč je o kritici postojećeg sa stanovišta njegovog upoređivanja sa zadatim idealom. Drugim rečima, nije se još bila privela k svesti činjenica da je ovaj raskorak između ideala i stvarnosti, između normativnog i postojećeg, neotklonjiv, iz prostog razloga što su *prepreke koje su stajale na putu realizacije izvornih revolucionarnih konceptata bile njima, tim konceptima, imanentne prepreke*. Upravo zato što su bili utopistički, ovi koncepti su se, pri procesu svog ostvarivanja, nužno pretvarali u svoju suprotnost.

Visoki stepen identifikacije sa perspektivom koju je otvarao svet krajnjih ciljeva revolucije vodio je studentski pokret iz 68. ka postavljanju radikalne alternative kapitalističkom svetu, što se očitovalo u radikalnom suprotstavljanju principa realnosti i principa utopije ("budimo realni, tražimo nemoguće"), principa pozitiviteta i principa negativiteta, funkcionalnog i imaginativnog uma ("vlast mašti") i tome slično.

Priklon hipostazi utopijskog bio je jednim delom i echo tadašnjeg svetskog studentskog vala koji je, za razliku od našeg, nastao u okrilju „društva izobilja“. Stratezi „nove leve“ smatrali su da dinamika razvoja proizvodnih snaga modernog građanskog sveta lišava utopiju njenog tradicionalnog irealnog sadržaja i pribavlja joj oslonište u samom istorijskom procesu – stvar je, po njima, bila samo u tome da se utopijske potencije koje su dremale unutar samog postojećeg deblokiraju pobunom protiv etablirane moći vladajućeg establišmenta koji je navodno mobilisao brutalne snage „zakona i poretka“ u cilju odbrane kvazidemokratije u „slobodnom“ orvelijanskom svetu. Kao što je tada govorio Herbert Markuze, dubina pobune vodila je pobunjenike tome da „odbace pravila igre koja se podešavaju protiv njih, staru strategiju strpljivosti i ubeđivanja,

oslanjanje na dobru volju establišmenta, njegove laži i nemoralni komformitet, njegovo neosetljivo izobilje".

Krećući se unutar predočenog horizonta, naši studenti se – bar kad je reč o njihovom najvećem delu – nisu mogli domoći uvida u poslednje temelje na kojima počiva reprodukcija totalitarne prakse i privredne neefikasnosti datoga sistema: odsustvo vlasničko-tržišnih odnosa, parlamentarnog sistema, pravne države itd. Stoga, iza njihovih zahteva za građanskim pravima i slobodom štampe, ma koliko da su oni iskreni bili – nije stajala (niti je u to vreme to mogla) svest o institucionalnim pretpostavkama koje bi mogle obezbediti ostvarenje ovih njihovih zahteva.

Ipak, studentske demonstracije bile su veoma značajan datum jugoslovenske istorije. Kao prvo, ukazujući na rasep koji je postojao između *datog* i *zadatog*, one su pripremale teren za radikalno preispitivanje zadatoga, tj. ideala, normi, krajnjih ciljeva i time za korenitu promenu perspektiva, tj. kategorijalno-analitičke optike iz koje će se posmatrati kriza postojećeg.

Kao drugo, junska gibanja su dala krupan podsticaj rađanju „modernog senzibiliteta“, „nove subjektivnosti“ čiji je životni credo bio ne kultura podvrgavanja već kultura otpora koja je imala subverzivni karakter za sistem u kojem su se svi socijalni konflikti pokušavali kontrolisati iz jednog centra. Rad ove nove subjektivnosti stvarao je nove kategorije: moralne, političke i estetičke, kojima su tematizovane dotad neuočavane dimenzije ljudskog opstanka u savremenoj civilizaciji i bio je usmeren ka detabuizaciji, depatetizaciji i desakralizaciji onih tradicionalnih vrednosti koje su inhibirale emancipaciju ljudskih čula i kreativnosti.

Kao rezultat promene svetskog konteksta (ovde se pre svega misli na pad komunističkih režima u Istočnoj Evropi) i, s tim u vezi, radikalnog preispitivanja i pretpostavki i krajnjih ciljeva socijalizma kao zasebnog, od kapitalizma bitno različitog sistema, nastala je *preorijentacija, promena perspektive* koja je u znatnoj meri došla do izražaja i u studentskim zbivanjima '91. To se odmah da uočiti i na planu spoljašnjih simbola. '68. je, kao što je već naznačeno, bila snažno ideološki obojena: ona je garanciju za ostvarenje svojih zahteva za građanskim pravima i slobodama videla u doslednoj realizaciji opštih načela „leve paradigme“, budući da je između paradigme i autentične koncepcije slobode stavljala znak jednakosti: „Crveni univerzitet Karla Marksa“, „Dole crvena buržoazija“ i sl. Pluralizam '68, mada je doveo u pitanje legitimitet monolitizma tadašnje jednopartijske vlasti, ipak je još uvek bio pluralizam unutar jedne ideologije, ukoliko se ova naravno shvati u njenom najširem mogućem značenju.

'91. je, i po samorazumevanju, bila vanstranačka i otuda ne-ideološka. Razume se, ovo nije značilo zatvorenost za studente koji su stranački orijentisani, to je samo značilo da nijedna ideologija ne može na demonstracijama dobiti privilegovano mesto. Nadpartijski karakter datih demonstracija implicirao je njihovu otvorenost ka pluralizmu koji nije determinisan okvirima nijedne ideologije. Time je jasno naznačena svest o tome da legalno priznati politički pluralizam

podrazumeva ne samo višepartizam već i slobodno vanstranačko udruživanje i slobodnu kritičku javnost. U situaciji u kojoj je ideološki pluralizam zahvatio i same studente, oni su se mogli postaviti kao samostalni subjektivitet samo ukoliko interideološki rivalitet stave u zagrade (što se moglo uraditi jedino ispoljavanjem tolerantnog odnosa prema međusobnim ideološkim razlikama, a netolerantnog prema pokušajima da se jedna od ideologija uzdigne na pijedestal dominirajuće).

Ako se sve ovo ima u vidu, onda se za '91. može slobodno reći da je to do sada u Srbiji bio najveći praktični korak ka konstituisanju građanskog (civilnog) društva kao nezavisne sfere u odnosu na državu, pa i partije koje su neka vrsta medijatora između društva i države. Drugim rečima, *studentska 91. je dosad najveća manifestacija demokratskog pritiska usmerenog na razdvajanje društva i države* – dakle, na ono što predstavlja fundamentalnu pretpostavku modernog demokratskog života. Utoliko je ona značajni iskorak u modernitet. Klica ovog iskoraka bila je prisutna i u 68. u meri u kojoj je njeno faktičko dejstvo bilo u protivrečnosti sa njenim programatskim stavovima koji su bili pod uticajem učenja o odumiranju, tj. o podruštvljenju države kao načinu prevladavanja podvojenosti između društva i države.

Za razliku od radikalizma korenitog raskida sa kapitalizmom uslovljenog verom studenata 68. da ka „carstvu slobode i jednakosti” može voditi samo jedna ideologija, studenti 91. nagoveštavaju radikalni otklon od koncepta revolucije i priklon konceptu nenasilne evolucije: zamena čuvenog utopijskog slogana „budimo realni, tražimo nemoguće” sloganom „kulturne evolucije” (čiji bi pandan nesumnjivo mogao biti slogan „Budimo realni, tražimo moguće”). Najveći deo studenata kao da je osetio, mnogo pre nego najveći deo njihovih roditelja, da heroizam više nije na strani onih koji bi da nam opet nude egalitarijansku utopiju i utopiju naroda koji funkcioniše kao „prirodno-organsko” jedinstvo koje prethodi svakom interesno-grupnom diferenciranju i utoliko ga određuje; već, naprotiv, na strani onih koji se priklanjaju „principu realnosti” i koji otuda nisu spremni da žrtvuju slobodu ni za kakav viši cilj, iz prostog razloga što je institucionalno garantovana sloboda – najviši cilj. Otuda nije čudno što su oni priveli k svesti unutrašnju vezu između sredstava i ciljeva, tj. činjenicu da se do demokratskih ciljeva može doći samo pomoću demokratskih sredstava, koja podrazumevaju i mirne demonstracije naravno: boljševički „juriš na nebo slobode” završio je, protivno prvobitnim plemenitim namerama – toga su očito bili svesni akteri „plišane evolucije” na Terazijama – u „paklu” totalitarizma.

Nepriistrasni analitičari studentskih događaja neće svakako propustiti da primete i prodore radikalističkih i populističkih obrazaca reagovanja u jedan manji deo studenata. Ovakvi obrasci reagovanja – koji su donekle razumljivi uzme li se u obzir da je određena doza radikalizma svojstvena svakoj mladosti, kao i to da su studenti bili izazvani prethodnim sledom događaja – dolazili su do izražaja pri skandiranjima tipa: „crvena bando”, koja su bila odjek neadekvatnog tematizovanja antagonizma komunizam – antikomunizam. Protagonisti ove parole nabijene težnjom

za resantimanom i revanšizmom kao da zaboravljaju da su upravo ortodoksni boljševici terminom „banda” označavali svoje ideološke protivnike. Ostajanje u shemi prijatelj-neprijatelj, odnosno u maniru satanizacije ideološkog protivnika bitno ograničava opšta demokratska načela po kojima sve partije koje prihvataju „pravila igre” parlamentarnog sistema, pa i „crveni”, imaju pravo na egzistenciju. Desni revanšizam isto je što i levi revanšizam – samo što su im ideološki predznaci različiti. Antikomunizam, u meri u kojoj kriminalizuje komuniste kao takve, može voditi u svojevrsnu populističku, pravom duhu pluralizma oprečnu homogenizaciju time što, iznalaženjem sveopšteg narodnog neprijatelja, ima za cilj dihotomnu podelu jednog naroda na dva homogena međusobno antagonistički suprotstavljena bloka: logika radikalne konfrontacije nije u skladu sa logikom slobodne pluralizacije pod datim formalno institucionalnim pretpostavkama; protiv boljševizma se ne može boriti boljševičkim metodama, takvi metodi, naprotiv, mogu samo provocirati proces nasilne reboljševizacije ili ići naruku prividnoj deboljševizaciji društva.

Nepriistrasnom posmatraču neće promaći ni pokušaji da se studentima nametne ideologija sveopšte klerikalizacije društva, uzdizanja pravoslavlja na rang državne religije. Ovi pokušaji rehabilitacije pre-modernog odnosa prema religiji pojavljuju se kao neadekvatna reakcija na boljševičku državu koja je propovedala ateizam, nastupajući militantno prema vernicima. Oni su usmereni na to da petokraku kao simbol državnog ateizma zamene krstom kao simbolom teističke države, koja bi militantno nastupala prema nevernicima. Time se, međutim, jedna militantnost samo zamenjuje drugom. Moderna pravna država – budući da svoje utemeljenje nema ni u jednoj ideologiji odnosno religiji – ostavlja stvar ideoloških i religioznih uverenja privatnoj sferi, čime i „petokraka” i „krst” postaju objekt slobodne volje svakog člana društva. No, čini se da pokušaji o kojima je reč nisu imali većeg odjeka među studentima.

Generalno uzev, na demonstracijama je dominirao duh distanciranja od svake ideološke isključivosti – duh tolerancije i otvorenosti za razlike. Uostalom, da nije bilo tako, izostao bi onaj „solidarni um” koji je studente držao sve vreme na okupu.

Herbert Markuze je „deci cveća” 68. posvetio svoj esej o oslobođenju. „Deca cveća” 91. još čekaju svog, domaćeg Markuzea. Sasvim je sigurno da će ga dočekati, jer su demonstracije o kojima je reč pomerile Srbiju ka civilizacijskoj matici, ka logici pluralizacije koja predstavlja nužnu pretpostavku njenog jedinstva. One su zapravo najveće i najznačajnije posleratne demonstracije ne samo u Srbiji već i u Jugoslaviji.

Tekst je objavljen u časopisu *Treći program* broj 85, II–1990